

LEVON TER PETROSYAN'IN ERMENİCE KALEME ALDIĞI XII VE XIII
YÜZYILDA KİLİKYA ERMENİLERİ KÜLTÜRÜNDE ASURİLERİN ROLÜ ADLI
ESERİNDE SÜRYANİ-ERMENİ İLİŞKİLERİ

Yrd. Doç. Dr. Yıldız Deveci BOZKUŞ*

Öz

Bu çalışmada Ermenistan'ın eski devlet başkanı Levon Ter Petrosyan tarafından Doğu ve Fransızca olarak kaleme alınan ve Ermenice adı *Ասորիների Դերը Հայկական կիլիկիոյ Մշակութային Կեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում* (XII ve XIII Yüzyılda Kilikya Ermenileri Kültüründe Asurilerin Rolü) olan eseri incelenecektir. Bu kapsamda söz konusu eserde Süryani ve Ermeni ilişkilerinin nasıl ele alındığı ve hangi konular üzerinde durulduğu hususu değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ermeniler, Süryaniler, Levon Ter-Petrosyan, Kilikya Ermenileri.

Abstract

In this study we will try to examine the book of the former president of Armenia Levon Ter Petrosyan which name is *The Role of the Assyrians XII and XIII century, the Armenians of Cilicia Culture*. Because of this book is written in Eastern Armenian language and do not translate to the other language is very important. In this context these items are will be discussed. In addition to that using the book we will try to evaluated the Assyrian and Armenian relations in the ancient times.

Key Words: Armenians, Assyrians, Levon Ter-Petrosyan, the Armenians in Cilicia.

* Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Ermeni Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, ydbozkus@ybu.edu.tr yildizdeveci@gmail.com

Giriş

Ermenice adı *Ասորիների Ռերը Հայկական կիլիկիոյ Մշակութային Վեանքում ԺԲԺԳ Ռարէրնութ* (XII ve XIII Yüzyılda Kilikya Ermenileri Kültüründe Asurilerin Rolü) olan bu eser, henüz Sovyetler Birliğinin dağılmadığı bir ortamda Petrosyan tarafından kaleme alınmış olup, ülkenin içinde bulunduğu siyasi koşullar nedeniyle Venedik'te yayınlanmıştır. Ayrıca gerek kitabın günümüze kadar Türkçeye gerekse diğer dillere tercüme edilmemiş olunması nedeniyle Süryani-Ermeni ilişkilerinin tarihine dair oldukça önemli veriler içerdiğini ve bu verilerin şimdiye kadar henüz uluslar arası literatürde kullanılmadığını da söylemek de yarar vardır. Bu yönüyle çalışmanın orijinal bir içeriğe sahip olduğu ve Süryani-Ermeni ilişkilerinin geçmişine dair birtakım önemli ipuçları sunduğu söylenebilir.

Bu çerçevede makalede ilk etapta kitabın biçimsel özellikleri incelendikten sonra kitabın yazarı Petrosyan'ın hayatı ve çalışmalarına dair bir takım bilgilere yer verilecektir. Daha sonra Petrosyan'ın eserinde söz konusu döneme dair iki toplum arasındaki ilişkileri nasıl ele aldığı değerlendirilmeye çalışılacaktır. Kitapta özellikle söz konusu dönemde Süryani-Ermeni ilişkilerinin siyasi, kültürel, dini ve sosyal boyutlarının nasıl değerlendirildiği de ortaya konmaya çalışılacaktır. Ayrıca Ermeni kaynaklarında Süryanilerin nasıl algılandığı ve tarihi süreçte söz konusu algıda bir değişim olup olmadığı hususuna da aydınlık getirilmeye çalışılacaktır. Bu anlamda gerek Süryani-Ermeni ilişkilerinin dini boyutu gerekse iki toplum arasındaki tarihi arka plandan hareketle iki farklı dini ve etnik grup olan Ermeni ve Süryani toplumunun geçmişte nasıl bir arada yaşadıkları hususu ortaya konmaya çalışılacaktır. Ayrıca Petrosyan'ın söz konusu eseri hazırlarken hangi kaynaklardan yararlandığı konusu da bu çalışmanın kapsamı içinde yer alacak ve çalışma hazırlanırken doğrudan günümüzde Ermenistan Cumhuriyeti'nin resmi dili olan Doğu Ermenice versiyonundan yararlanılacaktır.

Kitabın Biçimsel Özellikleri

Levon Ter Petrosyan Tarafından kaleme alınan bu eserin doğu Ermenice bölümü 80 sayfadan oluşmaktadır. Daha sonra kitabın sonunda Fransızca olarak hazırlanmış 6 sayfalık bir özet de bulunmaktadır. 1989 yılında Venedik'te *U. LUGUR* yayınevi tarafından basılmıştır.

Doğu Ermenice olarak kaleme alınan bu eser altı bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerin Türkçe karşılığı şöyledir;

- Ասորիների Դերը Հայկական Կիլիկիոյ Մշակութային Կեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում (XII-XIII Yüzyılda Kilikya Ermenileri Kültüründe Asurilerin Rolü)
- Ասորական Աղբիւրները ԺԲ-ԺԳ Դարերի Հայ-Ասորական Հարաբերութիւնների Մասին (XII ve XIII yüzyılda Asuri Kaynaklarında Ermeni-Asuri İlişkileri)
- Միկայել Ասորի, Ժամանակագրութիւն (Asuri Mikayel Kronolojisi)
- Անանուն Եղեսացի, Եկեղեցական Ժամանակագրութիւն (Urfalı Ananun Kilise Kronolojisi)
- Բար-Հեբրեոս, Եկեղեցական Ժամանակագրութիւն (Bar Hebreus, Kilise Kronolojisi)
- Ամփոփում (Özet)

Levon Ter Petrosyan Kimdir

Ermenice adı Լևոն Տեր-Պետրոսյան olan Ermenistan Cumhuriyeti'nin eski devlet başkanı Petrosyan, 9 Ocak 1945'te Suriye'nin Halep kentinde doğmuştur. 1946 yılında ailesiyle birlikte Erivan'a gelen Petrosyan, burada ilkokuluna başlamış ve 1968'de Arap dili ve edebiyatı konusunda uzmanlaşarak Erivan Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesi Şarkiyat Bölümü'nden mezun olmuştur.¹

1972 yılında Leningrad'a giden Petrosyan burada yükseköğrenimini tamamlayarak Leningrad Üniversitesi'nden mezun olmuştur. 1987'de yine aynı üniversiteden doktora tezini veren Petrosyan, 1972-1978 yılları arasında Manuk Abeghyan Edebiyat Enstitüsü'nde genç bir araştırmacı olarak çalışmıştır.

¹ Levon Ter Petrosyan'ın Resmi İnternet Adresi: Levon Ter Petrosyan Biyografisi, <http://www.levonpresident.am/?lang=arm>

Levon Ter Petrosyan²

1978-1985 yılları arasında Matenadaran'da (Maştotz'un Eski Elyazmaları Enstitüsü) Bilimsel Sekreter olarak, 1985'te ise burada kıdemli araştırmacı olmuştur. İyi derecede Ermenice, Rusça, Fransızca, İngilizce, Almanca ve Arapça bilen Petrosyan, bu dillerin yanı sıra birçok ölü dile de hâkimdir. Bugüne kadar yaklaşık 70 civarında bilimsel araştırma makalesi olan Petrosyan'ın, özellikle Ortaçağ Ermeni çeviri literatürüne hâkim olmakla birlikte Ermeni-Süryani kültürel ilişkilerine dair de Ermenice, Fransızca ve Rusça yayınlanmış birçok çalışması bulunmaktadır.³

Petrosyan'ın siyasi kimliğine bakıldığında Ermenistan'daki diğer yöneticilerden farklı bir profile sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu kapsamda 1991'de yönetime geldiğinde özellikle dört konuyla ilgili olarak önemli adımlar atacağını sinyallerin vermiştir. Buna göre

² Levon Ter Petrosyan Biyografisi, <http://www.levonpresident.am/?lang=arm>

³ Levon Ter Petrosyan Biyografisi, <http://www.levonpresident.am/?lang=arm>

bir piyasa ekonomisinin geliştirilmesi, demokratikleşme, geleneksel Rus bağımlılığı mesuliyetlerinden bağımsız gerçekçi bir dış politika yürütmeyi hedeflemiştir.⁴

Araştırmacılar tarafından diğer Sovyet ülkelerindeki yöneticilere oranla çok daha olumlu bir imaja sahip olduğu öne sürülen Petrosyan'ın istifası birçok kesim tarafından Batılı devletler tarafından gerçekleştirildiği öne sürülen “kadife devrimlerin” devamı olan bir darbe olarak yorumlanmıştır.⁵

Ասորիների Դերը Հայկական Կիլիկիոյ Մշակութային Կեանքում ԺԲ-ԺԳ Դարերում (XII-XIII Yüzyılda Kilikya Ermenileri Kültüründe Asurilerin Rolü)

Bu bölümde özetle Kilikya Ermeni devletinin coğrafi özelliklerinden bahsedilerek, komşu ülkelerle olan ilişkilerine dair bazı bilgiler verildiği ve böylelikle konuya genel bir giriş yapıldığı görülmektedir.⁶

Kitapta doğrudan Ermeni-Asuri ilişkilerine ilk yer verilen pasajda ise bu dönemin XII ve XIII yüzyıl olarak kaydedildiği ve iki toplum arasında sıkı ilişkilerin olduğu vurgulanmıştır.⁷ Kitapta ayrıca Ermeni-Süryani kiliselerinin birbirleri ile olan işbirliği ve bunun ilerletilmesi için yapılan yazışmalara da yer verilmiştir. Petrosyan'ın özellikle bu döneme ait yazışmaları inceleyerek hazırladığı söz konusu eser dipnot ve kaynakçasıyla da oldukça zengin bir içeriğe sahiptir.⁸ Eserin hazırlanmasında Petrosyan'ın özellikle de hâkim olduğu dillerden büyük oranda çeviriler yaparak yararlandığı görülmektedir. Ayrıca Erivan'daki Matanedaran kütüphanesindeki el yazmaları, Fransızca eserler, Dergiler, Ermenice kaynaklar, Ermeni kiliselerinin kayıtları, Yunanca Eserler, Kronik ve Bibliyografyalar, Amerikan kaynakları, Arapça kaynaklar, dini eserler, (Zebur, İncil vb.) Asuri kaynakları, Kudüs kütüphanesindeki el yazmalar, manastırlardaki el yazmaları ve mektuplardaki verilerin de bu çalışmada kullanıldığı görülmektedir.

⁴ Stephan H. Astourian, *From Ter-Petrosian to Kocharian: Leadership Change in Armenia*, Berkeley: Berkeley Program in Soviet and Post-Soviet Studies, Working Paper Series, University of California, Winter 2000-2001, s.1.

⁵ Stephan H. Astourian, *a.g.e.* s.1.

⁶ Levon Y. Ter Petrosyan, 11 ve 12 Yüzyılda Kilikya Ermenileri Kültüründe Asurilerin Rolü, *Venedik, S. Lazar*, 1989, s.5.

⁷ Levon Y. Ter Petrosyan..., *a.g.e.*, s.6.

⁸ Levon Y. Ter Petrosyan..., *a.g.e.*, s.7.

Petrosyan'ın söz konusu eserinde Asuri-Ermeni ilişkilerinin yanı sıra Ermeni-Türk ilişkileri, Rumların Ermeni ve Asurilere yönelik politikalarına dair de bazı bilgilere yer verdiği görülmektedir. Örneğin eserin bir bölümünde Krikor Dığa'nın Büyük Mihail'den Türk ordularına karşı yardım talebinde bulunduğu konusu ele alınırken burada Türklerden bahsedildiği görülmektedir.⁹

Kitapta Ermeni-Süryani ilişkilerine dair bir diğer veri de her iki toplumun dini liderlerinin kendi aralarında yürüttükleri yazışmalarda yer alan bilgiler olmuştur. Bu verilere göre 1210'lu yıllarda Kral Levon'un Kilikya Kavigati Asuri manastırı ruhanilerinin ricası ile İkona sulatanının, Yakubi kilisesi patriği olarak Ohannes XIV'ün tanınması için aracılık yaptığı da kaydedilmiştir.¹⁰

Petrosyan'ın çalışmasında iki toplum ilişkilerini ele alırken söz konusu dönemde Asuri ve Ermenilerin hangi alanlarda faaliyet gösterdiklerine dair bir takım bilgilere de yer vermiştir. Bu çerçevede 1244'lü yıllarda Yakubi Asurilerin Kilikya'da inşaat işlerinde aktif rol almaya başladıklarını ve çeşitli yerlerde bir takım kilise, köprü ve dini mekanların inşasına başladıklarını kaydetmiştir.¹¹ Ancak burada daha da dikkat çekici olan nokta Yakubi Asurilerinin Sis vb. yerlerde kendi dini merkezlerinin yanı sıra Ermeniler için de Rumkale'de benzer faaliyetlerde bulunduğudır. Bu bölümde ayrıca 1250'li yıllarda Ermeni katolikosu I. Konstantin'in (1221-1267) Harran Kilisesinde Ermenilere de yer verilmesi için II. Ignatyus'a ricada bulunduğu da yer verilmiştir. Yakubilerin istememelerine rağmen bu ricayı kabul ettiklerini kaydeden Petrosyan, Yakubilerin sözlerinde durmadıklarını ve bu durumun kral I. Hetum'u (1226-1270) kızdırdığını da öne sürmüştür.¹²

Eserde ayrıca II. Ignatyus'un ölümünün ardından varlığının bir kısmını kral Hetum aracılığıyla Ermenilere de bıraktığını görmekteyiz. Bu vesileyle Patrosyan bu varlığın aslında Ermeni kilisesinin Doğu kısmının topraklarını oluşturduğunu da öne sürmüştür.¹³

Kilikya Ermeni krallığının düşmesinin Sis'teki patrikliği de etkilediğini öğrendiğimiz bu eserde, 1292 yılının Yakubi kilisesi için bir dönüm noktası olduğunu görmekteyiz. Bu

⁹ Levon Y. Ter Petrosyan..., *a.g.e.*, s.8.

¹⁰ Levon Y. Ter Petrosyan..., *a.g.e.*, s.9.

¹¹ Levon Y. Ter Petrosyan..., *a.g.e.*, s.9.

¹² Levon Y. Ter Petrosyan..., *a.g.e.*, s.10.

¹³ Levon Y. Ter Petrosyan..., *a.g.e.*, s.10.

dönemde Yakubi Kilisesinin artık üç patrikliğe ayrıldığını kaydeden Petrosyan, merkezlerin Sis, Malatya ve Mardin olduğunu belirterek, Mihail Barsuma'dan sonra Sis'te Mihail III (1313-1349) ve Parseh (1349-1387) adlı iki patriğin daha göreve geldiğini ifade etmiştir. Ayrıca XIII. Yüzyılın ilk yarısında Yakubi kilisesinde Sis patrikliğinin büyük önem arz ettiğini ve yine bu dönemde Patrikhanenin yetkilerinin sınırları aştığını kaydetmiştir. Bu yetkilerin sadece Batı değil Azerbaycan, İran'ın Tebriz ve Marağa şehirlerine de ulaştığını kaydetmiştir. Ancak Sis Patrikliğinin, Kilikya Ermeni krallığının düşmesinin ardından uzun süre ayakta kalamadığını da ifade etmiştir.¹⁴

Petrosyan, Ermeni-Asuri ilişkilerinde 1349'lu yıllarda da bir takım gelişmelerin yaşandığına yer vermiştir. Buna göre Parseh veya Kapriyel Malatyalı "Antakya ve Asuristan Patriği" olarak Kilikya Sis şehrine seçildiğini belirtmiştir. Bu dönemde Patrik Konstantin'in, Mar Barsuma manastırının yıkılmış olması nedeniyle manastırın kütüphanesinden değerli el yazmalarını Sis'e taşıttığını da kaydetmiştir.¹⁵

Verilerden hareketle XII ve XIV yüzyılları arasında Yakubi kilisesi ile Kilikya Ermeni krallığı arasındaki ilişkilerin oldukça ileri düzeyde olduğunu söylemek mümkündür.

Petrosyan XIII ve XIV yüzyıllarda Yakubilerin tamamen Ermenilerin mahiyetine girdiğini, özellikle Ermeni kralların katolikosların Yakubilerle ilişkilerde en çok da patrik seçimlerinde büyük rolü olduğuna değinmiştir. Petrosyan, bu durumun nedenini ise Kilikya'daki Asuri nüfusunun çokluğuyla ilişkilendirmiştir.¹⁶ Ancak kitabın bir sonraki sayfasında ise Kilikya'daki Asuri nüfusunun artmasında Moğol ve Tatar saldırılarının da etkisinden bahsedilmiştir.¹⁷

Kilikya sınırları içinde Asuri dini merkezlerine dair bir takım verilerin de yer aldığı söz konusu eserde, Asurilere ait manastırların yanı sıra beş piskoposluğun bulunduğu ve bunların Adana, Anazarpa, Ceyhan, Sis, Darson olduğu kaydedilmiştir. Bunların yanı sıra

¹⁴ Levon Y. Ter Petrosyan..., *a.g.e.*, s.12.

¹⁵ Levon Y. Ter Petrosyan..., *a.g.e.*, s.12.

¹⁶ Levon Y. Ter Petrosyan..., *a.g.e.*, s.12.

¹⁷ Levon Y. Ter Petrosyan..., *a.g.e.*, s.13.

Asurilere ait Ermeni krallığına bağlı Maraş, Raban ve Kesun Yakubi piskoposluklarının da olduğuna değinilmiştir.¹⁸

Aykeksi'ye ait olduğu öne sürülen ve Asuri, Ermeni ve Rumların ilişkilerine dair verilen bilgiler ise kitapta belkide en dikkat çekici noktalardan birini oluşturmaktadır. Çünkü Aykeksi'nin bu üç halkın bir arada yaşamalarına rağmen birbirlerine karşı saygı ve sevgiyi yitirdikleri öne sürülmüştür. Bu nedenle Aykeksi'nin Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında yaptığı mukayese oldukça önemlidir.¹⁹

Aykeksi'nin söz konusu verilerinden hareketle Ermeni, Asuri ve Rumların birbirleri ile olan ilişkilerinin bu dönemde bir kırılma noktasına geldiğini görmekteyiz. Nitekim kitabın devamında Ayteksi, açık bir biçimde bu topluluklar arasındaki kavganın bir an önce sonlandırılması için çağrıda bulunduğu görülmektedir.²⁰

Petrosyan'a göre Aykeksi'nin söz konusu çağrısı Rum, Asuri ve Ermeni piskoposları arasında olumlu bir etki yaratmıştır. Buna göre söz konusu piskoposların Aykeksi'nin bu çağrısına uyarak kendi sınırlarını belirledikleri ve dini merasimlerde bir diğerine karışmama konusunda anlaşma sağladıkları kaydedilmiştir. Ancak aynı etkinin halk üzerinde söz konusu olmadığı da öne sürülmüştür.²¹ Bu nedenle Ermeni ve Asuriler arasında 1166'da ortaya çıkan anlaşmazlığın her iki toplumun kiliseleri arasındaki çekişmeyi ortaya koymasından dikkate değer olduğuna işaret edilmiştir.²²

Kitapta Arapça ve Asuriceden Ermeniceye yapılan çevirilerin, orjinallerinin aksine tercümelerinin daha fazla kitleye hitap ettiği ifade edilerek bu çevirilere bazı örneklerin verildiği de görülmektedir. Ancak bazı çevirilerin ise kullanılan dil ve yöntem nedeniyle pek de anlaşılmadığı da ifade edilmiştir. Bunlar arasında ilk sırada Hekim Abu Sait'in yer aldığı ancak bilim adamlarının dillerinin anlaşılır olmaktan uzak olduğu için bu eseri yeterli derecede gereken kelimeleri kullanarak açıklayamadıkları kaydedilmiştir. Abu Sait'in ayrıca küçük el yazmalarının da tercüme edildiği, eserlerinin büyük bir kısmının insan ve hayvan

¹⁸ Levon Y. Ter Petrosyan..., *a.g.e.*, s.13.

¹⁹ Levon Y. Ter Petrosyan..., *a.g.e.*, s.15.

²⁰ Levon Y. Ter Petrosyan..., *a.g.e.*, s.15.

²¹ Levon Y. Ter Petrosyan..., *a.g.e.*, s.16.

²² Levon Y. Ter Petrosyan..., *a.g.e.*, s.16-17.

tabiatı ile ilgili olduğu, eserinde insan ve hayvanların yaşam ve tedavilerini konu edindiği belirtilmiştir.²³

Çevirisi yapılan bir diğer eserin ise Rahip Matta'nın “Leva Irkından Üç Kızlar” adlı eseri olduğu kaydedilmiştir. Ayrıca Kral Selevgius'un “Urfa Şehri ve Kuruluşu” adlı eserlerinin de tercüme edildiği belirtilmiştir.²⁴

Rahip İšo'ya dair bir takım bilgilerin de yer aldığı bu eserde, rahip İšo'nun Malatyalı hekim Hasan'ın talebesi olduğu, daha sonra Kiliya'ya yerleşip kralın hizmetine girdiği, bir süre sonra ise Sis şehrinde 1244-1245 yıllarında Aziz Mar-Barsuma kilisesini yaptırdığı belirtilmiştir.²⁵

Kitapta Kilikya'da özellikle de XIII yüzyılda Arapçadan Ermeniceye birçok bilimsel ve teknik eserin tercüme edildiği ifade edilerek bunlara bazı örnekler verilmiştir. Buna göre bu eserler arasında 1299'da Isahak İbn Abial Faraç ve İbn Gasis adlı hekimlerin I. Hetum devrinde (1221-1270) at tedavisi, çeliğin işlenmesi ve astroloji üzerine yazdıkları bir çok kitabının Ermeniceye tercüme edildiği de belirtilmiştir.²⁶

Kitabın belki de en önemli iddiası bilimsel anlamda Kilikya'da Arap kültürünün bölgeye yerleşmesi ve ülke genelinde yayılmasında en büyük rolün Asurilerin tercüme çalışmaları aracılığıyla olduğu yönündeki beyanı olmuştur.²⁷

Ermenistan'daki Mesrob Maştots Kütüphanesindeki 725 sayılı el yazmasından yapılan bir alıntıda, Asuri ve Ermenilerin tercüme çalışmalarının XI yüzyılda Güney Ermenistan'ın Mayfarkin şehrinde gözle görülür neticeler verdiği ve sonraki yıllarda ise bunun bütün Kilikya'da etkili olduğu da kaydedilmiştir.²⁸ Halkın talebi doğrultusunda özellikle ihtiyaçların karşılanabilmesi için ilerleyen yıllarda felsefi eserlerin de tercüme edildiğine değinilmektedir. Kilikya'daki Rum ve Asurilerin çalışmalarının Ermeni yazarlar tarafından kelime kelime yeniden derlenerek halka sunulduğu ve bu alanda önde gelen Ermeni yazarların ise Krikor

²³ Levon Y. Ter Petrosyan..., *a.g.e.*, s.19.

²⁴ Levon Y. Ter Petrosyan..., *a.g.e.*, s.20.

²⁵ Levon Y. Ter Petrosyan..., *a.g.e.*, s.22.

²⁶ Levon Y. Ter Petrosyan..., *a.g.e.*, s.24.

²⁷ Levon Y. Ter Petrosyan..., *a.g.e.*, s.25.

²⁸ Levon Y. Ter Petrosyan..., *a.g.e.*, s.25.

Vıgayaser, Nerses Şnorhali, Nerses Lampronatzi, Vartan Areveltzi vb. olduğu kaydedilmiştir.²⁹

Petrosyan'a göre Arapçadan Ermeniceye çok sayıda eserin tercüme edilmesinin nedenleri arasında ilk olarak Asuristan'ın komşu ülke olması, daha sonra ise Kilikya'daki ciddi Asuri nüfusunun önemli bir etkisi de olmuştur.³⁰

Kitapta Ermeni-Asuri ilişkilerine dair yorumların yer aldığı bir bölümde iki toplum arasındaki ilişkilerin en yoğun olduğu dönem XII ve XIII yüzyıllar olduğu kaydedilmiştir. Bu bölümde söz konusu dönemin iki toplum arasındaki ilişkilerin en sık ve en verimli devresi olduğu öne sürülmüştür. Kilikya Ermeni krallığı coğrafyasında şehirlerde ve köylerde bir arada yaşayan bu iki halkların ilişkilerinin Kilikya kültürüne de büyük etkisi olduğu belirtilmektedir.³¹

“XII ve XIII yüzyılda Asuri Kaynaklarında Ermeni-Asuri İlişkileri” başlıklı bölümde ise temel olarak üç kaynağın esas alındığı görülmektedir. Bu eserler Asuri Mihail “Kronolojisi”, Urfalı Ananun'un “Kronolojisi” ve Bar Hepsos'un “Kilise Kronolojisi” adlı eserleridir. Her ne kadar bu eserlerde genel olarak Büyük Hayk, Kilikya Ermeni Devleti, Kuzey Asorik Ermeni Prensiği ve Ermeni Kilisesinin tarihçesi ele alınıyor olsa da aslında temel olarak XII ve XIII yüzyıllardaki “Ermeni-Asuri” ilişkilerinin temel alındığını söylemek mümkündür.³²

Petrosyan'a göre Asuriceden Ermeniceye yapılan tercümelemler, her iki toplumun inanç, görev ve birbirlerine olan karşılıklı tavırlarına tarihi ve siyasi açıdan ışık tutmakla birlikte iki taraf arasındaki değişik görüşleri özellikle de ekonomik mücadeleleri de ele almıştır.³³

Asuri Mikayel Kronolojisi

Kitabın bu bölümünde ise Ermeni ve Asurilerin dini ibadetlerine dair birtakım bilgilerin verildiği görülmektedir. Bu kapsamda Büyük orucun her iki toplumda nasıl yaşandığı ve karşılandığı konusunun ele alındığı görülmektedir.³⁴

²⁹ Levon Y. Ter Petrosyan..., *a.g.e.*, s.26.

³⁰ Levon Y. Ter Petrosyan..., *a.g.e.*, s.26.

³¹ Levon Y. Ter Petrosyan..., *a.g.e.*, s.43.

³² Levon Y. Ter Petrosyan..., *a.g.e.*, s.44.

³³ Levon Y. Ter Petrosyan..., *a.g.e.*, s.45.

Kitapta ele alınan bir diğer husus da Rumların Kapadokya bölgesini Araplardan aldığında Ermeni ve Asurilerin nerelere göç ettiği konusu olmuştur. Bu yönüyle çalışmada aslında Ermeni toplumunun 19 yüzyılda olduğu gibi 11 yüzyılda da bir göçe maruz kaldığı gerçeğini ortaya koymaktadır.³⁵

Yukarıdaki paragraftan da anlaşıldığı üzere Rumların yenilgisinin beraberinde Asuri ve Ermenilerin göç etmelerine neden olduğu söylenebilir. Ancak çalışmanın bir diğer önemli özelliğinin ise Rumların Ermeni ve Asurilere yönelik politikalarına da yer verilmesi olmuştur. Buna göre Rumların Ermeni ve Asurileri katlettikleri, onları sürekli rahatsız ettikleri kaydedilmiştir.³⁶

Rumların Ermeni ve Asuri toplumuna yönelik acımasız politikalarının da geniş yer aldığı bu eserde, her iki toplumun Rum zulmüne karşı nasıl direndikleri ve karşı koydukları konularına da detaylı bir biçimde yer verildiği görülmektedir. Bu konuda özellikle Rumların Ermeni ve Asurilere yönelik haksız bir takım politikalar uyguladığı ve bu nedenle bir takım Ermeni ruhanilerin tutuklandığı ifade edilmektedir. Ortaya çıkan otorite boşluğunun ise Rumlardan çok Türklerin işini kolaylaştırdığı ifade edilerek Ermenilerden boşalan Kilikya bölgesinin yönetiminin ise Rumlarla Türkler arasında paylaşıldığı kaydedilmiştir.³⁷

Bar Hepreus, Kilise Kronolojisi (Ohannes 12 Patrik Yılları 1130-1137)

Kitabın bu bölümünde ise özetle Ermeni Katolikos'unun Asurileri, hamur üzerine haç işareti yaptıkları için ve bal, yağ ve şaraba fare düşmesine rağmen içtikleri için bu konuyla ilgili hazırladığı bir fetvada Asurileri aşağıladığı kaydedilmiştir. Bu yazının Trazark adıyla Kilikya Ermeni manastırında saklandığını ancak Bar-Antreas'ın Ermenilerin bu yazıyı okuyup alay ettiklerini duyduğunda bu yazıdan kurtulmak için bir plan hazırladığı öne sürülmüştür. Buna göre Bar-Antreas'ın kılık değiştirerek Ermeni manastırına girdiğini ve bu yazıyı tekzip ettiğini kaydederek yeni bir yazıyı Ermenilerin kitaplarının arasına koyduğu ifade edilmiştir.

³⁴ Levon Y. Ter Petrosyan..., *a.g.e.*, s.46.

³⁵ Levon Y. Ter Petrosyan..., *a.g.e.*, s.46.

³⁶ Levon Y. Ter Petrosyan..., *a.g.e.*, s.49.

³⁷ Levon Y. Ter Petrosyan..., *a.g.e.*, s.50-51.

Bunun üzerine Bar-Antreas'ın yakalanıp Katolikos'a götürüldüğünü, Katolikosun ise hem kendi hem de Bar-Antreas'ın mektubunu yırttığı kaydedilmiştir.³⁸

Patrik Mikayel'in Yılları 1166-1199

Patrik Mikayel dönemine dair verilen bilgiler arasında en önemlisi daha önceki bölümlerde de ele alındığı üzere dini bayramlar konusunda ortaya çıkan fikir ayrılıklarının olduğu görülmektedir. Buna göre 1197'de Büyük Paskalya Bayramı nedeniyle yine bir uyuşmazlığın yaşandığı görülmektedir. Yahudilerin 14 Martta kutladıkları bayramın 29 hafta Şabat'ına denk geldiği kaydedilmiştir. Oysa Rumların ertesi günü bayramı kutladıklarını ve Büyük Oruç'a Şubat 10'da başladıkları ifade edilmiştir. Asuriler, Ermeniler ve Kıptilerin ise söz konusu Bayramı o pazardan sonra ki Pazar kutladıklarını, yani 6 Nisan'daki büyük Orucun da Şubat'ın 18'inde başladığı kaydedilmiştir. Dolayısıyla her 95 yılda bir bayram tarihlerinde bu tür farklılıkların yaşandığını ve bunun da söz konusu toplumlar arasında bir sorun olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Ancak bu durumun beraberinde bir takım çatışmalara da neden olduğu görülmektedir. Nitekim söz konusu tarih farklılıklarından dolayı Ermenilerin kendileriyle birlikte bayram kutlamadığını gören İberlerin bu kez Ermeni kiliselerini yaktıkları dört kişiyi öldürdükleri kaydedilmiştir. Bunun duyan Ermenilerin ise 40.000 kişilik bir güç oluşturarak İberlere savaş açtıkları görülmektedir.³⁹

Patrik İğnatyus II Yılları 1222-1252

Patrik İğnatyus döneminde ele alınan konular arasında ilk sırada Patriğin Rumkalede inşa ettirdiği Ortodoks kilisenin yer aldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra Patriğin Siste de Ermeni kilisesinin yanında Meryem ana kilisesi yaptırdığı kaydedilmiştir. 1249'da Mısırlıların Sis'i yaktıkları sırada Ermenilerin büyük kiliselerinin de yakılıp yıkıldığı ancak Asuri kiliselerinin bundan zarar görmediği ifade edilmiştir. Kiliselerin yanı sıra Patriğin zarar gören manastırlara maddi ve manevi yardımlar için Antrian yakınlarındaki Çatit nehri üzerinde ve Mamestia şehrine akan nehir üzerinde bir köprü inşa ettirdiğine de yer verilmiştir.⁴⁰

³⁸ Levon Y. Ter Petrosyan..., *a.g.e.*, s.61.

³⁹ Levon Y. Ter Petrosyan..., *a.g.e.*, s.65.

⁴⁰ Levon Y. Ter Petrosyan..., *a.g.e.*, s.68.

Bu bölümde ayrıca, Ermenilerin Patrikten bir takım taleplerinin de olduğu, bunlar arasında yine kiliselerin ilk sırada geldiği belirtilmiştir. Buna göre Patriği görmeye gelen Ermeni Katolikosunun Patrikten Ermeniler için Harran'daki bir kilisenin bir bölümünü istediğine yer verilmiştir. Ancak Patriğin Ermenilere yer vermek konusunda pek de gönüllü olmadığı ifade edilmiştir.⁴¹

Tiyonisyus 7 ve Ohannes 15 Patriklerin Yılları Dönemi (1253-1263) ve Patrik İgnatyus 3 Dönemi (1264-1282) başlıklı bölümlerde de kısaca söz konusu patriklerin seyahatlerine ve yaptıkları görüşmelere dair bir takım bilgilerin verildiği görülmektedir

Sonuç

Eserin büyük oranda Asurice, Yunanca, Ermenice eserlerden faydalanılarak hazırlandığı görülmektedir. Kilikya'da Asurilerin Arapçadan ve Asurceden Ermeniceye yaptıkları tercümelerin beraberinde Kilikya'da bilimsel alanda Arap kültürünün yerleşmesinin temellerini oluşturduğu söylenebilir.

Genel olarak söz konusu dönemde Kilikya krallığına bağlı olarak yaşayan Asuri nüfusun Ermenilerle barış ve huzur içinde yaşadığı bilgisine vurgu yapıldığı söylenebilir. Kilikya krallığı döneminde Yakubiler için Sis şehrinin Yakubi kiliseleri için bir yönetim merkezi haline geldiği anlaşılmaktadır.

Konuyla ilgili olarak sık sık farklı yazarların Ermenilerin ve Asurilerin nasıl birlik, beraberlik ve barış içinde yaşadıklarına dair bilgilere de yer verilmiştir.

Ermeni ve Asuri kültürleri arasında bilim, edebiyat, hekimlik ve dini konularda bazı etkileşimler olduğu görülmektedir. Birçok Asuri eserinin Ermeni diline tercüme edilmiş olması ve bu çevirilerin Ermeni toplumunda geniş yankı bulması beraberinde Ermeni kültüründe Asuri kültürüne dair bazı etkilerin de ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Abu Sait gibi bazı Asuri bilim adamlarının Kilikya'ya yerleştiği burada hekimlik, filozofluk ve astrologluk unvanıyla görevlerini yürüttükleri ve bunun da söz konusu dönemde Kilikya Ermeniliği kültüründe bir takım etkiler bıraktığı söylenebilir.

⁴¹ Levon Y. Ter Petrosyan..., *a.g.e.*, s.69..

Özellikle XIII yüzyılda Arapçadan ve Asuriceden Ermeniceye sayısız eserin tercüme edildiği görülmektedir. Özellikle bazı tercümelemlerin asıllarından daha fazla Kilikya Ermenileri arasında rağbet gördüğü anlaşılmaktadır.

Asuri ve Ermeni toplumunun her ikisinin de genel olarak Rumların kendilerine yönelik uyguladıkları birtakım politikalardan muzdarip oldukları ve bu nedenle zaman zaman işbirliği yaptıkları da görülmektedir. Ancak her iki toplumun söz konusu dönemde temel çatışma noktalarının de dini konularda olduğunu söylemek mümkündür.

Gerek Ermeni gerekse Asuriler için özellikle de Ortaçağ dönemi açısından oldukça önemli bir temel başvuru eseri olarak değerlendirilebilir. Çalışmanın başta Türkçe olmak üzere diğer dillere tercüme edilmesinin farklı disiplinlerde çalışan akademisyenler için yararlı olacağı söylenebilir.

Sonuç olarak gerek söz konusu eserin son derece orijinal kaynaklara dayanılarak hazırlanmış olması gerekse döneme dair detaylı bilgilere içeriyor olması bakımından alanında bir ilk olma özelliği taşıdığını söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra Petrosyan'ın çalışmasında neredeyse her satırda birden çok kaynağa atıf yaparak hazırlanmış olduğu bu eser günümüzde Asuri-Ermeni ilişkilerinin özellikle ortaçağ dönemini aydınlatması bakımından bu konuda araştırma yapacak bilim insanları için temel başvuru eserleri arasında değerlendirmek mümkündür.

KAYNAKÇA

H. Astourian, Stephan, *From Ter-Petrosian to Kocharian: Leadership Change in Armenia*, Berkeley: Berkeley Program in Soviet and Post-Soviet Studies, Working Paper Series, University of California, Winter 2000-2001.

Levon Ter Petrosyan'ın Resmi İnternet Adresi: Հեղինակ՝ Տեր-Պետրոսյան, Կենսագրություն, <http://www.levonpresident.am/?lang=arm>

Levon Y. Ter Petrosyan, 11 ve 12 Yüzyılda Kilikya Ermenileri Kültüründe Asurilerin Rolü, *Venedik, S. Lazar*, 1989.